

Kurtubî Tefsiri'nde Lafız-Anlam İlişkileri*

Öz: İmam Kurtubî (ö. 671/1273) kaleme aldığı el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mübeyyinü limâ tazammenehü mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân isimli tefsirde ayetler bağlamında filolojik bilgiler vermiştir. Sözlükbilim minvalinde değerlendirilecek incelemeler mevcuttur. Sözlükbilim, bir dilin barındırdığı söz varlığını farklı yönlerden ele alan ve dilbilim içerisinde değerlendirilen bir bilim dalıdır. Bu çalışma tefsirin lafız-anlam ilişkileri açısından değerlendirilmesidir. Lafzın ifade ettiği anlama nasıl geldiği ve lafızlar arasında anlam minvalinde eş anlamlılık, zıt anlamlılık vb. ilişkiler çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Konu şu başlıklar altında işlenmiştir: 'Anlam ilişkileri', 'müphem lafızlar' ve 'isimlendirme sebepleri'.

Anahtar Kelimeler: Kurtubî, Anlam, Lafız, Tefsir.

İsmail
ERKEN^{**}

In Tafsir al-Qurtubi Relations of Wording and Meaning

Abstract: Imam al-Qurtubi gives philological information in his interpretation al-Jami li Ahkamil al-Qur'an va'l-Mubayyinu Lima Tadammnanahu min as-Sunnah ve Ayi'l-Furqan. There is lexicological information in it. Lexicology is a science that handle words of language within different perspective and this science is assessed in the linguistics. This study is an assessment of relations between wording and meaning. It includes how the words get meaning they expressed and meaning relations between words as synonym and antonyms. It is researched in these headings: 'Meaning relations', 'vague words', and 'denotations causes'.

Keywords: Qurtubi, Meaning, Wording, Interpretation.

* Bu çalışma doktora tezinden türetilmiştir: İsmail Erken, "el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an'ın Filolojik Açından İncelenmesi", (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2020).

** Arş. Gör. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı. E-Posta: ismail.erken@ikc.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4327-4496>.

Giriş

Bu çalışma tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273) olan İmam Kurtubî'nin meşhur tefsiri -kendi isimlendirmesi ile- "el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyinü limâ tazammenehû mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân" tefsirinin lafız-anlam ilişkileri açısından değerlendirilmesini konu edinir.

Kurtubî günümüzde bir İspanyol şehri olan ve kendi zamanında Muvahhidler'in¹ (1147-1238) sınırları içinde yer alan Kurtuba'da (Cordoba) dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 6/12. yüzyılın sonları veya 7/13. yüzyılın başları olarak tahmin edilmektedir. Emeviler ve Hıristiyan İspanyollar arasındaki savaş müellifi Kurtuba'dan (1236)² İskenderiye'ye göç etmek zorunda bırakmıştır. Kurtubî sonrasında ise Feyyûm ve Mansûre'ye gitmiş ve buralarda ilim tahsil etmiştir. Son yerleştiği Münyetü Benî Hasib'den önce Kahire'de bir süre yaşamıştır. Müellif Said bölgesinde Münyetü Benî Hasib'de 9 Şevval 671'de (29 Nisan 1273) vefat etmiştir.

Kurtubî tefsirin mukaddimesinde ömrü vefa ettiği müddetçe Kur'an ile uğraşmayı ve tüm gücünü bu uğurda harcamayı düşündüğünü söyler. Bunu yapmasının yolunun da veciz bir yorum yazmak olduğunu gösterir. Bu yazdığı eserin ise tefsir, lügat, irâb ve kiraatin yanı sıra sapık olarak tarif ettiği kişilere reddiyeler ile zikredeceği görüşlere destek verecek birçok hadis ve ayet nüzûlü içereceğini ifade eder. Bu tefsiri yazarken ayetlerin anlamlarını kapsayan ve müşküllerini açıklayan bir yöntem izleyeceğini ve bunu selef olarak tâbir ettiği kişiler ile onları takip edenlerin görüşlerini kullanarak yapacağını beyân eder.³

Müellifin belirtilen amaç ve görüşlerini tefsirde gerçekleştirdiği ve tefsirin filolojik yönünün güçlü olduğu gerçeğinden hareketle lafız ve anlam ilişkisi minvalinde incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız için öncelikle tefsirin var olan tahkikleri incelenmiş ve et-Türkî'nin yaptığı tahkik detay ve sıhhat yönünden tercih edilmiştir.⁴ Tefsir lafız anlam iliş-

1 Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarihi)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 215-238.

2 Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 165.

3 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinü limâ tazammenehû mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 1: 7-8.

4 Diğer tahkikler şu şekildedir: Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî ve İb-

kisi bağlamında incelenmiştir. Dikkat çeken hususlar tümdengelim yöntemi ile değerlendirilip yazarın konu hakkındaki fikirleri ve yöntemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Müellif sözlükbilim alanında ayetleri ele alırken doyurucu yorumlar yapmış ve kelimeler hakkında var olan görüşlerden yararlanmışır. Bu bağlamda tefsirin ilk 10 cildinin okunmasının ardından taslak bir içindekiler planı hazırlanmıştır. Bunu yapmaktaki amaç sonraki ciltlerde yer alan malzemenin daha sağlıklı değerlendirmesi olmuştur.

Dil, insanlığın iletişim yollarından biridir. İbn Cinnî dili toplulukların düşüncelerini ifade ettikleri sesler olarak tanımlar.⁵ İşte bu sesler ile oluşan lafızlar ve kastedilen anlam arasında bir ilişki söz konusudur. Yani lafızlar kendilerinin bilinmesi ile, ihtiva ettikleri anlamlara delâlet eder. Bu bağlamda vaz' ilmi ve vazî' delâlet ön plana çıkar.⁶ Vaz' bir lafzın lugavî, örfî, şerî ve istilahî olarak, kendi başına bir mana için tayinidir.⁷ Dilin menşei tartışmaları ile başlayan bu kavram, ilim haline gelmesi ile tartışma konusu mana yönüyle genel vaz' özel mevzu' leh (işaret ismi, zamir gibi müphem lafızlar) olan lafızlar olmuştur.⁸

Başka bir açıdan lafızlar ve anlamları arasındaki ilişkiyi Sibeveyhi üç madde halinde aktarır:

- 1- Lafızları muhtelif ve anlamları muhtelif kelimeler
- 2- Lafızları muhtelif ve anlamları tek kelimeler
- 3- Lafzı tek ve anlamları muhtelif kelimeler.

rahim Etfiyiç, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964); Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Hamid el-Buhari, (Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, ts.). Tefsirin bir de tercümesi bulunmaktadır. Bu tercümeden de faydalanılmıştır: Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları, 1997-2000).

- 5 Ebu'l-Feth Osman İbn Cinni, *el-Hasâis*, (Yy: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, ts.), 1: 34.
- 6 Abdülkahir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i' câz*, (Kahire: Matbaatü'l-Meydanî, 1992), 52; Delalet bir mantık terimi olarak şu şekilde tanımlanır: "Bir şeyin öyle bir hâl ve keyfiyette olmasıdır ki, onu bilmekle başka bir şeyin bilinmesi lazım gelir", vazî' delâlet ise şudur: "Dâl ile medlûl arasında zorunlu olarak aklî veya tabii bir alâka bulunmayıp sadece örf, kültüre, ortak iletişim ve kullanıma bağlı ilişkiden hareketle aklın medlûl hakkında bilgiye ulaşmasıdır": M. Naci Bolay, "Delâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 119.
- 7 Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987), 359.
- 8 Abdullah Yıldırım, "Vaz' İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 503; Şükran Fazlıoğlu, "Vaz'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 577-588.

Zikredilen ilk grup lafızlar konumuz içerisinde yer almaz. İkinci grup lafızlar ise eş anlamlı/müterâdif kelimelerdir. Son grupta eş sesli/müşterek ve ezdâd lafızlara işaret edilir.⁹ Bu minvalde yazılan sözlükler de Arap dili sözlük geleneğinde mevcuttur.¹⁰

Müellif tefsir içinde lafız ve anlam üzerine görüşlerini bildirir. Konunun diğer kısımları aşağıda başlıklar altında ele alınmıştır. Burada müellifin isim-müsemma konusunda zikrettiği görüşü aktarmak isteriz. Kurtubî isim ile isimlendirilen arasındaki ilişkide açıkça bu ikisinin aynı şey olduğunu düşünmektedir. Bunu da Kadı Ebu Bekr et-Tayyib'den yaptığı rivayet ile aktarır. Hatta bu görüşe Eşârî kelamcı İbn Fûrek, Ebu Ubeyde ve Sîbeveyhi'nin de katıldığını zikreder.¹¹ Bakara Sûresi 31. ayette geçen Hz. Âdem'e öğretilen isimlerle kastedilenin ne olduğunu açıklarken yine bu ilişki hakkında malumat verir. İsimlerin kastettiği anlamlara delâlet edeceğini belirten müellif "Zeyd ayaktadır" ve "Aslan cesurdur" cümleleriyle konuyu örneklendirir. Müellif bazen de isimlerin müsemmalarını değil bizzat kendilerini işaret edeceklerini söyler ve "Aslan (أَسَد) üç harflidir" cümlesini örnek olarak zikreder.¹²

1. Anlam İlişkileri

Lafız ve anlamları yönüyle kelimeler arasında birtakım ilişkiler mevcuttur. Arapça'da lafızların eş anlamlılık, eş seslilik, zıt anlamlılık özellikleri mevcut olduğu gibi ve birbirine zıt iki anlamı ifade eden ezdâd kelimeler de yer almaktadır. Kurtubî de kelimeleri bu yönleri ile ele almış, incelemiş ve bu konudaki diğer âlimlerin görüşlerini serdetmiştir.¹³

1.1. Eş Anlamlılık

Müfessir kelimelerin anlamlarını izah ettiği yerde bu kelimelerin eş anlamlılarını da zikretmiştir. Örneğin; En'âm Sûresi 125. ayette¹⁴ "حَرْجًا" kelimesinin darlık an-

9 Sibeveyhi, *el-Kitab*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1: 24.

10 Soner Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarihi ve Problemler*, ed. İsmail Güler, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 48-50.

11 Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1: 153, 156.

12 Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1: 420; Ayrıntılı bilgi için bkz: İlyas Çelebi, "İsim-Müsemma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 22: 404-405.

13 Giriş kısmında anlam-lafız ilişkileri minvalinde klasik olarak üç başlık altında konunun işlendiği aktarılmıştır. Fakat Kurtubî'nin bu konuda zikrettiği görüşleri göz önünde bulundurularak bu başlıklara bir de zıt anlamlılık eklenmiştir.

14 "...فَجَعَلَ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرْجًا..." (Kalbine darlık ve sıkıntı verir)

lamında olup "ضَيْفًا" ile aynı manada olduğunu ve bunun kelimenin farklı lafız ile tekrarı olduğu için güzel olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Bakara Sûresi 273. ayette geçen "إِخْفًا" (ısrar) kelimesinin hal konumunda mastar olduğunu söyleyen müellif أَخْفَى أَلْحَفَ ve أَحْحَ (elahha, ehfâ ve elhafa) fiillerinin aynı anlamda olduğunu söylemiştir.¹⁶

Kurtubî bazen de bir harf ile değişen iki kelimenin aynı anlamı ifade ettiğine dikkat çeker. İnsan Sûresi 18. ayette yer alan "سَلْسَبِيلًا" kelimesinin "leliz içecek" olarak açıklamasını yaparken سَلْسَلٌ, سَلْسَالٌ ve سَلِسٌ (selselün, selsâlün ve selisün) kelimelerinin de aynı anlamda olduğunu ifade eder.¹⁷ Müellif az önceki örneğe uygun bir görüşü de aktarır. Örneğin; Bakara Sûresi 59. ayette geçen "رَجْرًا" (ricz) kelimesinin "رَجْسًا" (rics) ile aynı anlama sahip olduğunu ifade eden Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838)¹⁸ görüşünü paylaşır.¹⁹

Müellif eş anlamlılık hakkında bilgi verdiği bir örnekte iki kelime arasındaki farkı ifade eden görüşü de belirtmiştir. Bakara Sûresi 83. ayette geçen الإِعْرَاضُ ile التَّوَيُّ kelimelerinin aynı anlama geldiğini söyler. Başka bir görüşe göre ise ilki kalp ile ikincisi ise beden ile yüz çevirmektir.²⁰

Son olarak, müellifin bu konu üzerinde fazlaca fikir beyân ettiğini söyleyemeyiz. Eş anlamlılık müfessir tarafından ele alınan kelimenin anlamını daha iyi ifade edebilmek için kullanılır. İlaveten ele alınan kelimenin harf değişiklikleri ile oluşan anlamını aktarmak ve eş anlamlı iki kelimenin ayrımı hakkında okuyucuyu bilgilendirmek amaçlarıdır.

1.2. Eş Seslilik

Eş sesli kelimeler birden fazla anlama gelebilen kelimelerdir. Arapçada bu tarz anlam ortaklığı olan kelimelere müşterek kelimeler denilir.²¹ Kurtubî, tefsiri içinde yer yer aynı lafzın farklı manalarını da zikretmiştir. Örneğin Mâide Sûresi 12.

15 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 9: 24-25.

16 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 374.

17 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 21: 477-478.

18 Tahkik metinde Ebu Ubeyd olarak geçse de biz iki kelimenin aynı anlamda olduğu görüşünü Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'an'ında* bulduk: Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'an*, thk. Fuad Sezgin, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, h. 1381), 1: 206.

19 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 234.

20 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 235.

21 İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbihi ve nakdihi*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1: 274; Ali 'Abdulvâhid Vâfi, *Fıkhu'l-Luga*, (Kahire: Dâr Nahdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1988), 145-147.

ayette geçen "التَّغْزِيرُ" kelimesinin tâzîm ve hürmet anlamında olduğunu söyler. Müellif bu kelimenin aynı zamanda hadd cezası dışındaki vurma cezası ve ret anlamında olduğunu da belirtir.²² Müellif sünnet (Fetih Sûresi 23. ayet) kelimesinin ise anlamının yol ve gidiş olduğunu ifade ettikten sonra bu kelimenin aynı zamanda Medine'de bir hurma çeşidi olduğunu aktarır.²³

Müfessir çoğu zaman da müşterek kavramı ile bu durumu nitelemeyi uygun görmüştür. Örneğin; A'râf Sûresi 54. ayette geçen "الْعَرْشُ" kelimesinin müşterek bir kelime olduğunu; "hükümdar döşeği", "evin tavanı", "Mekke'nin bir ismi", "kral", "sultan" anlamlarını Cevherî (ö. 400/1009)²⁴ ve diğerleri olarak ifade ettiği âlimlerden aktarmıştır.²⁵

Müellif En'âm Sûresi 138. ayette²⁶ ise "الْحِجْرُ" kelimesinin müşterek bir kelime olduğunu ve ayette haram manası ile aslında mânî olmak anlamında olduğunu söylemiştir. Aklın, çirkinliklere mânî olduğu için bu isim ile isimlendirildiğini belirtmiş ve buna Fecr Sûresi 5. ayeti²⁷ (هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ) örnek vermiştir. Müfessir kelimenin kısırak ve yakınlık anlamlarını da beyân etmiştir.²⁸

Yine Kurtubî Nisâ Sûresi 43. ayette de "فَأَمْسَحُوا" lafzının müşterek bir lafız olup cima, kılıç ile kesme ve devenin gün boyu yol alması anlamlarına geldiğini söyler.²⁹

Bu konuda var olan örnekleri ele aldığımız zaman müfessirin eş seslilik olgusuna eğildiğini söyleyebiliriz. Kelimenin ayette ifade ettiği anlamın yanı sıra bu anlamlarının zikredilmesinin dilbilim açısından dikkat çekici olduğunu belirtmemiz gerekir.

22 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 7: 379.

23 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 19: 322-323; Daha fazla örnek için bkz. 2: 62; 9: 254; 17: 114; 18: 481.

24 el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdülgaflur Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1: 1009-1011.

25 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 9: 240; Daha fazla örnek için bkz. 2: 7, 139-240; 5: 239-240; 6: 17, 276; 8: 38-39; 11: 77; 13: 324; 19: 475; 21: 512; 22: 118.

26 "...وَقَالُوا هَذَا أَنْعَامٌ وَحَرْتٌ حِجْرٌ..." (Dediler ki: Bunlar haram olan hayvan ve ekinlerdir...)

27 "Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?"

28 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 9: 45.

29 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 6: 394.

1.3. Zıt Anlamlılık

Kurtubî zıt anlamlılığı eserinde ele almaktadır. Zıt anlamlılığı da eş anlamlılığı ele aldığı yöntem ile işler ve kelimenin daha iyi anlaşılması için kullanır. Örneğin; Kurtubî Bakara Sûresi 229. ayette geçen "الإِسْكَ" kelimesinin boşanma anlamına gelen talakin zıddı olduğunu belirtir.³⁰ Müellif 5/41. ayette ise "مُحْرَنَك" fiili bağlamında الْحَرْنُ ile الْحَرْنُ kelimelerinin mutluluğun (السُّرُور) zıddı anlamında olduğunu ifade eder.³¹ Müfessir Âl-i İmrân Suresi 118. ayette "الْبَعْضَاء" kelimesinin "buğz" anlamında sevginin zıddı ve (elif-i memdud olması sebebi ile) müennes bir masdar olduğunu söyler.³² Görüldüğü üzere müellif kelimenin zıddını, ele aldığı kelimeyle ilgili okuyucuya daha çok bilgi vermek için zikreder.

Kurtubî bazı durumlarda ise ele aldığı kelimenin zıt anlamlısını, ona lafız yönüyle benzeyen başka bir kelimedenden ayırt etmek için paylaşır. Kurtubî Bakara Sûresi 44. ayette geçen "تَنْسُونَ" hakkında nisyan (النِّسْيَان) kelimesinin nûn harfinin kesrelenmesi ile "terk etme" anlamına geldiğini aktarır. Ayrıca "نَسِيَ آدَمُ فَتَسَبَّحْتُ ذُرِّيَّتَهُ" hadisinde³³ hatırlama ve ezberlemenin zıddı anlamında olduğunu ifade eder.³⁴

1.4. Ezdâd Kelimeler

Ezdâd (zıt anlamındaki ضِدُّün çoğulu)³⁵ kelimeler bilindiği üzere tek lafızda birbirine zıt iki anlamı ifade eden kelimelerdir. Ezdâd kavram olarak Arapça'ya özgüdür. Bazı dilbilimciler bu konunun müşterek yani eş sesli kategorisinin bir alt konusu olduğunu ifade ederler.³⁶ Kurtubî tefsirinde yer yer ezdâd kelimeler hakkında birtakım açıklamalar yapmıştır.

Örneğin; Kurtubî Bakara Sûresi 52. ayette geçen "affettik" anlamındaki "عَفَوْنَا" kelimesinin "عَفَتِ الرِّيحُ الأَنْتَر" cümlesindeki anlamı ile "silme" anlamı içerdiğini ve "günahları silme/giderme" anlamında olduğunu söylemiştir. Müellif, عَفَا الشَّيْءُ

30 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 57.

31 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7: 482.

32 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5: 276.

33 Tirmizî, *Câmî*, Tefsir 47, Hadis no: 3356.

34 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2: 61. Bu konu hakkında diğer örnekler için bkz. 1: 309, 311-312, 332-333, 351, 366; 2: 21, 63, 220-222; 4: 144; 8: 397; 13: 71; 14: 284-285; 16: 257; 17: 332; 20: 9; 22: 216.

35 Cevherî, *Sihâh*, 2: 500.

36 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzi Ebü'l-Hüseyn, *es-Sâhibi fi fihri'l-Luga*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1997), 153; Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 47-48.

cümlesinde ise çoğalma manasına geldiğini ve bu kelimenin ezdâd bir lafız olduğunu zikretmiştir.³⁷

Müellif Sâd Suresi 3. ayette geçen “مَنَاصٍ” kelimesi hakkında Cürcânî'nin³⁸ (ö. 471/1078-1079) “geri kalma”, “fırar etme” ve “kurtulma” anlamına geldiği açıklamasını aktarır. Ardından ise Nehhâs'tan³⁹ (ö. 338/950) “öne geçme” anlamını dile getirir. Bu anlamlar üzerinden müellif, bu kelimenin ezdâd bir kelime olduğu sonucunu paylaşır.⁴⁰

Müellif, bazı ayetlerde aynı lafzın sahip olduğu birbirine zıt anlamları ifade etmekle yetinir ve ezdâd kavramını kullanmaz. Örneğin; Bakara Sûresi 90. ayette geçen “اشْتَرَوْا” fiilinin “satmak” ve “satın almak (الْبَيْعُ)” anlamında olduğunu söylemiştir.⁴¹ Kimi zaman da kelimenin sadece ezdâd bir kelime olduğunu aktarır, ancak ezdâd anlamını aktarmaz. Mesela; müellif Nisâ Sûresi 3. ayette yer alan “حِفْتِمُ” lafzının ezdâd⁴² olduğunu belirtir ve kelimenin anlamını “gerçekleşeceği bilinen bir şeyden veya zannedilen bir şeyin sebep olduğu bir korku” olduğunu beyân eder.⁴³ Buna ek olarak ezdâd olarak zikrettiği kelimenin zıt anlamı hakkında herhangi bir açıklama yapmaz.

Kurtubî bir kelimenin ezdâd oluşuna dair var olan bir karşı görüşü de aktarır. Müellif A'râf Suresi 83. Ayette “الْعَابِرِينَ” lafzının “azapta kalanlar” anlamına geldiğini ve bunun İbn Abbas (ö. 68/687-688) ve Katâde'nin (ö. 117/735) görüşü olduğunu söyler. Kurtubî عَبَرَ الشَّيْءِ cümlesinde hem “geçmek” hem de “kalmak” anlamına geldiğini ve fiilin ezdâd olduğunu belirtir. Bir topluluğun “geçme” anlamının ayn/ع harfi ile “kalma” anlamının ğayn/غ harfi ile olduğunu söylediğini ve bunu İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *el-Mücmel*'inde⁴⁴ aktardığını açıklar.⁴⁵

37 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 104; 9: 288.

38 Cevherî, *Sihâh*, 3: 1060.

39 Ebû Ca'fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunus el-Murâdî, *l'râbü'l-Kur'an*, thk. Abdülmünim Halil İbrahim, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.), 3: 303.

40 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 18: 127. Diğer örnekler için bkz. 2: 244, 252-253, 442-443; 12: 129; 13: 145, 164; 19: 116; 20: 217; 21: 48.

41 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 250; 11: 294-295.

42 خائف korkan-korkutan: Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbü'l-ezdâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriye, 1987), 125.

43 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 6: 24. Bir diğer örnek için bkz. 11: 9.

44 Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî Ebü'l-Hüseyn, *Mücmelü'l-luga*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1986), 1: 690.

45 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 9: 279.

Kurtubî Bakara Sûresi 268. ayette⁴⁶ "الْوَعْدُ" kelimesinin tek başına yer aldığı "hayır" anlamında olduğunu ama cümle içinde "şer" anlamına gelen kelimeler ile kullanıldığı takdirde o anlama da geleceğini söyler (ayette görüldüğü üzere iki kere, birbirine zıt anlamlarla kullanılmaktadır). Bu kelimeye örnek olarak müjde anlamında gelen "الْبَشَارَةُ" kelimesini gösterir. Bu ayette olumlu anlamın kastedildiğini aktarır. Bu örneklerdeki mezkûr kelimeler bağlamlarına göre aynı lafız ile zıt anlamlara gelmektedir.⁴⁷

Sonuç olarak Kurtubî ezdâd kavramını kullanarak ya da kullanmaksızın aynı lafzın birbirine zıt anlamlarını içeren kelimeler üzerinde durmuş ve bu konuda bilgiler vermiştir. Örneklerde görüldüğü üzere bazen ezdâd olan kelimelerin her iki anlamını da zikretmiş, bazen de ezdâd olan görüşe karşıt olan görüşü de aktarmıştır. Farklı bağlamlar içinde zıt anlamları ifade eden bir kelime üzerinde durması da kanaatimizce bu konuya önem verdiğini gösterir.

2. Müphem Lafızlar

Kurtubî tefsirinde vaz' ilminin konusu içinde yer alan ism-i mevsûlleri müphem olarak vasfetmiştir. Bakara Sûresi 24. ayette yer alan hass ism-i mevsûllerden "الَّتِي" nin sıfat olduğunu belirten müellif bu mevsûlün müennesler için müphem bir isim ve marife olduğunu zikreder.⁴⁸

Yine Müellif Bakara Sûresi 62. ayette "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ" (مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ) geçen "مَنْ" harfinin baştaki ism-i mevsûlün bedeli olarak nasb konumunda olduğunu söyler ve ayetin devamında "فَلَهُمْ" lafzındaki ف/fe harfinin ise önce geçen مَنْ harfinin müphemliği sebebi ile bu yapıya dâhil olabileceğini belirtir.⁴⁹

Müellif Bakara Sûresi 255. ayette geçen (مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ) ism-i mevsûl مَنْ'in mübteda olması sebebiyle ref', sonrasında gelen ism-i işaretin yani ذَا'nın ise bu mevsûlün haberi olduğunu söyler. Diğer bir görüş ile hass ism-i mevsûlün ذَا'nın sıfatı veya bedeli olduğunu da dile getirir. Sonrasında ise iki mevsûl

46 "الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا" (Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lutf sözünü vermektedir.)

47 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 354.

48 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1: 353.

49 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 162-163.

arasında bir kıyasa gider ve ayette yer alan ما'da'nin ile birlikte olduğu gibi zaid olmasının mümkün olmadığını belirtir. Kurtubî ayrıca ما'nin müphem olması ve ما'da'nin birlikteyken bu konuda ona benzemesi sebebi ile zaid olabileceğini belirtir.⁵⁰

Bu örneklerden anlayacağımız kadarıyla Kurtubî mevsûllerin müphemliğini ifade etmiş ve bazı cümle yapıları ve kuruluşları ile ilgili meselelerde bu müphemliği bir sebep olarak görmüştür.

Kurtubî Bakara Sûresi 35. ayette geçen "هَذِهِ الشَّجَرَةَ" lafzında yer alan müphem هَذِهِ'nin sadece marife bir kelime ile sıfat olabileceğini söyler.⁵¹

Müellif Âl-i İmrân Sûresi 108. ayette "تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ" lafzının mübtada ve haber olduğunu belirtir. Ayrıca تِلْكَ'nin Allah'ın ayetlerinden bedel olmasının da bir ihtimal olup, müphem bir kelimenin muzafa sıfat olamaması sebebi ile sıfat olma ihtimalinin olmadığını ifade eder.⁵²

Müellifin bu görüşlerinden onun işaret isimlerinin müphemliği sebebi ile nekre isimlere sıfat olamayacaklarını fakat bedel olabilecekleri sonucuna vardığını zikredebiliriz.

Kurtubî zaman zarflarının delalet edecekleri anlamların vaz'ında da bir müphemlik olduğunu belirtir. Örneğin; Tevbe Suresi 108. ayette yer alan "أَبَدًا" lafzının zaman zarfı olduğunu belirttikten sonra zarfları iki kısma ayırır. Bunlardan ilki belirli bir zamanı ifade edenlerdir. İkincileri ise belirli bir zamana delalet etmeyen müphem zaman zarflarıdır. Bunlara örnek olarak "الْحَيْنَ / الْوَقْتَ / الْأَبَدَ" zarflarını zikreder ve bu ayette var olan zarfın müphem grubunda olduğuna işaret eder. Ayrıca müellif bu zikredilen zarfın müphem olması ile umum yani genel bir anlam ifade etmeyeceğini fakat nefiy harfi لا ile bu genel anlamı kazanabileceğini de belirtir.⁵³

Ayrıca bir zarfın müphemliğini onun mebni oluşuna bir sebep olarak gösterir. Bakara Sûresi 74. ayette "فَتَمَّ وَجْهَهُ اللَّهُ" ibaresindeki تَمَّ'nin zarf olması sebebiyle nasb konumunda olup uzaklık anlamına geldiğini belirten müfessir bu zarfın müphem olması sebebi ile mebni olduğunu bildirmiştir.⁵⁴

50 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 271.

51 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1: 453.

52 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 271.

53 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 10: 377.

54 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2: 325.

3- İsmilendirme Sebepleri

Kurtubî tefsirinde lafızların ifade ettikleri manalara gelme sürecini aktarmaya çalışır. Bunu yaparken çeşitli münasebetler üzerinden bir anlatım gerçekleştirir. Bu kurulan ilişkiler şunlardır: eylem, sıfat, alet, mekân, örf, şeriat, teşbih, istiâre ve tarih. Çalışmada bu husus beş başlık altında incelenmiştir.

3.1. Eylem Sebebi

Kurtubî isimlendirmeyi tefsirinin muhtelif yerlerinde eyleme bağlar veya bu şekilde bir görüşü zikreder. Örneğin; Nakkâş'ın (ö. 351/962) sene anlamında olan الْعَامُ kelimesinin yüzme anlamına gelen bir masdar olduğunu aktarır. Ayrıca yüzme anlamı ile güneş ve yıldızların yüzmeye benzer hareketleri arasındaki ilişki sebebi ile bir senenin bu lafız ile isimlendirildiğini belirttiği görüşünü ifade eder. Bu açıklamada anlaşılacağı üzere müellif eylem içeren bir anlamın zamana delâlet eden bir isme nasıl işaret ettiğini Nakkâş'ın görüşü ile zikreder.⁵⁵ A'râf Sûresi 4. ayette geçen ev anlamına gelen mekân ismi "beyt" (بيت) lafzının bu anlamı "geceleme" eylemine gelen fiil hali⁵⁶ ve akıntının olduğu yer olan nehir anlamına gelen Meryem Sûresi 24. ayetteki "سَرِيًّا" lafzının "akmak" anlamına gelen fiil hali⁵⁷ olması sebebi ile bu şekilde isimlendirildiğini söyler.

Bunun yanı sıra müellif eylemin bir aletin isminin sebebi olduğunu söyler. Örneğin; Sebe Sûresi 14. ayette "asâ" anlamına gelen "مِنْسَاةٌ" kelimesinin نَسَأْتُ الْعَنَمِ cümlesindeki "gütmek" anlamından bu fiili sağlayan alet olması sebebi bu şekilde isimlendirildiğini zikreder.⁵⁸

Müellif, "şerefli" anlamına gelen "الْمَالُ" (Bakara Sûresi 246) lafzı ile kelimenin asıl manası olan dolmak fiili arasında bir ilişkiye işaret eder ve bu münasebeti şeref ile dolma olarak aktarır. Yani müfessir burada sıfat olarak isimlendirilme üzerinde durur.⁵⁹ Kurtubî'nin Nisâ Sûresi 94. ayette yer alan "عَرَضٌ" kelimesinin dünya malı anlamı ifade eder şekilde isimlendirilmesini onun (âriz) geçici olmasına bağlaması bu konuda diğer bir örnektir.⁶⁰

55 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 299.

56 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 9: 153.

57 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 13: 434; diğer örnekler için bkz. 6: 198; 13: 434; 22: 51.

58 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 17: 283.

59 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 228.

60 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7: 52-53.

Eylemin bir isme kaynaklık etmesine bir örnek verecek olursak; Kurtubî “التَّعْرِيسُ” kelimesinin açıklama/bildirmenin zıttı olduğunu söyler⁶¹ ve “asıl manasına ve onun dışında başka bir manaya da gelme ihtimaliyle anlama” olarak açıklar. Bu kavramın “عُرْضِ الشَّيْءِ / bir şeyin kenarı” ibaresinden geldiğini belirtir. Müellif bu anlama gelmesini kişinin sanki etrafında dönüp durarak bir şeyin görünmesini engellemesine bağlar.⁶² Bir diğer örnek olarak müellif, Mâide Sûresi 42. ayette yer alan “السُّحْتُ” kelimesinin dilde helak ve zorluk anlamında olduğunu belirtir ve bu bağlamda Ferezdak’ın (ö. 114/732):

“وَعَضَّ زَمَانٍ يَا ابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ... مِنَ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْلَفًا”⁶³

“Ey Mervan oğlu, zaman öğüttü (her şeyi) mal mülk kalmadı sadece kalan... Ufak tefek kırıntılar ile basit şeyler”

beytini zikreder. Kurtubî yasaklanan bir şeyin bu şekilde isimlendirilmesinin bu yasağın kişinin itaatlerini yani sevaplarını silmesine bağlar. Ayrıca bu bağlamda asıl anlamının “açlıktan kudurmak” olduğunu Ferrâ’nın (ö. 207/822) söylediğini aktarır. “مَسْحُوتٌ الْمَعِدَةِ رَجُلٌ” cümlesini zikreden müellif bu cümlede konu edilen kelimenin “obur” anlamında olduğunu da aktarır. Fakat müellif sevapların gitmesi anlamını insanlığın gitmesi anlamına yeğlemiştir.⁶⁴

3.2. Sıfat Sebebi

Kurtubî isimlendirme bağlamı olarak sıfatı temel alan birtakım açıklamalar yapmıştır. Örneğin; müellif Nisâ Sûresi 69. ayette⁶⁵ geçen “الرِّفْقُ” kelimesinin “yumuşak taraf/yan” anlamında olup arkadaşın bu şekilde isimlendirilmesinin arkadaşına yumuşak olmak sebebi ile olduğunu söyler. Zikri geçen kelimedenden türeyerek elde edilen “الرُّفْقَةُ” lafzının ise birbirlerine yumuşaklığı sebebi ile “arkadaşlık”

61 Cevherî, *Sihâh*, 3: 1087.

62 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4: 144.

63 Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak*, ed. Ali Fâur, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1987), 386; Ebu Muhammed Abdullah b. Mesleme İbn Kuteybe ed-Dinevirî, *eş-Şi'r ve Ş-u'arâ'*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, h. 1423), 1: 89; Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 8: 543.

64 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 7: 484-485. Diğer örnekler için bk. 2: 21, 23-24, 113, 117; 5: 38, 50, 208, 251; 6: 173, 188, 198; 7: 303, 423; 8: 290-291; 14: 447; 15: 297; 18: 481.

65 “الرُّفْقَةُ كَيْفَ تَلَوْا نُسُوحًا...” (...Bunlar ne güzel arkadaşlardır.)

anlamına geldiğine değinir.⁶⁶ Müellif Âl-i İmrân Sûresi 72. ayette⁶⁷ geçen “وَجْهَ” kelimesi ile gündüzün erken vakitlerinin isimlendirilmesini bu vaktin günün en güzel vakti olmasına ve insanların yüz yüze geldikleri ilk vakit olmasına bağlar.⁶⁸

Bir örnek daha vermek gerekirse; müellif Mâide Sûresi 97. ayette geçen Kâbe kelimesinin bu şekilde isimlendirilmesini Arapların evleri dairesel iken onun kare şeklinde olmasına bağlar. Ayrıca bu isimlendirmeye neden olarak bir başka görüş daha aktarır. Bu görüşe göre dairesel ya da kare olmasına bakılmaksızın alçakta kalıp belli olan her şeye “كَعْبٌ” denilir. كَعْبُ الْقَدَمِ: ayak topuğu ve كُعُوبٌ الْقُنَاةِ: mızrak uçları bu kelimeden gelirken كَعَبٌ تَدْيِ الْمَرْأَةِ cümlesi ise “kadının göğsünün belli olması” anlamında kullanılır.

Kâbe'ye “Beyt” denilmesini duvar ve tavanı olmasına bağlayan müellif, ev olgusunun hakikatinin içinde oturan olup olmamasına bakılmamasına ve “Haram” olarak isimlendirilmesini de ona saygı duyulmasına bağlar.⁶⁹

Son olarak Kurtubî'nin bir sıfat ile mekân adı haline gelmiş bir anlam ilişkisini ortaya koyduğu bir örneği aktarmakta fayda vardır: Şöyle ki müfessir Nisâ Sûresi 43. ayette geçen “الْعَائِطُ” kelimesinin yerden düşük olan anlamına geldiğini, çoğulunun الْغَيْطَانُ veya الْأَعْوَاطُ olduğunu bu sebeple Şam'da bulunan bölgenin عُوطَةٌ دِمَشَقٌ olarak isimlendirildiğini söyler.⁷⁰

3.3. Alet Sebebi

Müellif Mâide Sûresi 89. ayette yer alan “أَيْمَانِكُمْ” lafzının اَيْمَانٍ'in çoğulu olup “bereket” anlamına gelen اَيْمَانٌ kökünden fa'il vezninde olduğunu söyler ve Allah'ın bu şekilde isimlendirmesini (sağ el ile) hakların korunmasına bağlar.⁷¹ Kurtubî bir başka yerde ise اَيْمَانٌ kelimesinin اَيْمَانٍ'in çoğulu olup bu anlama الْحَيْفُ kelime-

66 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 6: 449.

67 “...رَأَهْنَ لَأَ هَرَجَ وَ أُوْنَمَ أَنْ يَدَّلَ...” (...Gündüz erken vakitte iman edenler...)

68 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5: 168-169.

69 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8: 210. Daha fazla örnek için bk. 2: 456; 4: 46; 7: 249; 8: 115; 19: 414; 20: 138.

70 عُوطَةٌ şeklinde bir isimlendirme için *Mu'cemu'l-Buldan'da* Tay beldesinde Lâm oğullarının yaşadığı bilgisi verilir: Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1995), 4: 219; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 6: 364. Ayrıca Kurtubî Irak arazisine سَوَادٌ denilmesini yeşilliğini çok olmasına bağlar: Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 20: 161.

71 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 8: 121-122.

sinin de geldiğini söyler. Bu kelimenin yemin anlamında kullanılmasını Arapların aralarında yemin ettiklerinde ya da anlaşmaya vardıklarında anlaşmanın yemin eden tarafın diğerinin sağ elini almasına bağlar. Sonrasında bu ahd ve hilf yemin olarak isimlendirilmiştir.⁷² Aynı kelimenin tefsirinde müellif tarafından iki farklı ilişkilendirmeye tabi tutulduğu görülür. Ayrıca bu isimlendirmenin ilk geçtiği yerde kaynağı olarak Allah'ın zikredilmesi dikkate değerdir.

Kurtubî, tefsirinde zaman zaman hadislerde yer alan kelimeler üzerinde de durur. Yetimlerin gözetilmesi hususundaki bir hadiste⁷³ geçen السَّبَّابَةَ kelimesinin cahiliyede işaret parmağı anlamında kullanıldığını ve bunun sebebinin onların bu parmak ile hakaret etmeleri olduğunu söyler. İslam gelince bunun kerih görülüp bunun yerine الْمُشِيرَةَ kelimesinin kullanıldığını da aktarır.⁷⁴

Sonuç olarak müellifin el ve parmak gibi insana alet olan uzuvların başka isimlerin sebebi olduklarını haber verdiğini de görüyoruz. Özellikle hadiste yer alan örnekte; zaman ile isimlendirmelerin değiştiğine değinmesi dikkate değer bir konudur.

3.4. Mekân Sebebi

Müellif eserinde, mekân ile anlam ilişkisi kurularak isimlendirme yapılmasından bahsetmiştir. Bu konuda örneğin; Nisâ Sûresi 23. ayette geçen "حَالَاتِل" kelimesinin حَلِيلَةَ kelimesinin çoğulu olup "eş" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi olarak kocasının ikamet ettiği yerde onunla eşin ikamet etmesi gösterilmiştir.⁷⁵ Müellif bir de Hıristiyanların Nasranî olarak isimlendirilmesinin sebepleri arasında Hz. İsa'nın "Nasıra" olarak isimlendirilen şehirde yaşaması olduğunu gösterir. Bu bağlamda bu yer ismi bir dinin ismi olmuştur.⁷⁶

3.5. Farklı Sebepler

Kurtubî örfü, bir isimlendirme ilişkisi olarak zikreder. Örneğin; müfessir Nisâ Sûresi 118. ayette geçen (لَعْن) lanet etmek anlamındaki kelimenin asıl anlamının

72 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 21.

73 Müslim, *Sahih*, Zühd, Hadis no: 2983.

74 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 230-231.

75 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 6: 188.

76 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 159.

“uzaklaştırma” olduğunu söylemiştir. İlaveten müellif bu kelimenin örfte anlamının (هُوَ فِي الْعُرْفِ) “öfke ve gazap sebebiyle uzaklaştırma” olduğunu belirtir.⁷⁷

Müellifin salât kelimesi üzerinde şeriatın nasıl bir etkiye sahip olduğunu zikretmesi de önemlidir. Salât kelimesinin vaz'ı hakkında iki görüş olduğunu öne süren Kurtubî bu görüşlerin ilkinin bu kelimenin ilk vaz' edilen anlamı ile kaldığını söyleyenlerin görüşü olduğunu bildirir. Bu görüşe göre sonradan şeriat, namazın şartları ve hükümleri hakkında tasarrufta bulunmuştur. Bunun dışında başka bir görüş de salât kelimesinin İslam ile yeniden vaz' olduğu yönündedir. Kurtubî'ye göre ilk görüş daha doğrudur. Çünkü ona göre; şeriat Arapça ile sabit olmuş Kur'an bu dille inmiştir. Fakat Arapların da kelimelerin vaz'ında tahakkümleri mevcuttur. Müellif bu noktada “Dâbbe” kelimesini örnek verir. Bu kelime önceleri elleri ve ayakları üzerinde yürüyen tüm canlıları kapsarken sonradan örfi olarak hayvanlara mahsus olmuştur. Müfessir şeriat örfünün de böyle bir etkisinin olduğunu söyler.⁷⁸ Kurtubî bu örnekten de açıkça anlaşılacağı üzere şeriatın da örfün de kelimenin üzerinde etkisi olduğunu söyler. Fakat bu örnekte aynı zamanda Arapların kelimelerin ilk vaz'ında mutlak etkili olduğunu dile getirmiştir.

İlaveten müellif bazen bir kelimenin şerî anlamını da ayrıca zikretmiştir. Örneğin; Kurtubî, Bakara Sûresi 128. ayette geçen “مَنَابِسِكُنَا” lafzının aslının التُّسْكُ olup “yıkama” anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca şeriatla bir ibadet adı manasına gelen bu kelimenin “رَجُلٌ نَاسِكٌ” ibaresinde ve “وَالنَّاسِكُ” şeklinde âbid olan anlamında kullanıldığını da aktarmıştır.⁷⁹

Müellif bayram anlamına gelen “الْعِيدُ” (Maide Suresi 114. ayet) kelimesinin bu ismi almasının ise Araplarca meşhur olan bir erkek hayvandan (deve) teşbih edilmesi olduğunu farklı bir görüş olarak sunar. Bu bağlamda إِبِلٌ عَيْدِيَّةٌ kullanımını ve Rezâz el-Kelbî'nin⁸⁰

“عَيْدِيَّةٌ أُرْهَنْتَ فِيهَا الدَّنَانِيرَ”

“Ona karşılık dinarların ödendiği bir deve”

77 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 7: 134.

78 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1: 261.

79 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2: 399.

80 Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk es-Sikkî, *Islâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Murib, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 1: 169. Tefsirde sadrı verilmeyen bu şiir aynı zamanda başka bir kaynakta Şeddâd'a nisbet edilir. Tefsirin tahkikinde Şeddâd'a nisbet edilen sadr dipnot olarak verilmiştir. İmil Bedî Ya'kub, *Mu'cemu'l-Mufasal fi Şevâhidi'l-Lugati'l-Arabî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1996), 3: 384.

şairini paylaşır.⁸¹ Bu örnekten hareketle burada zikrettiği görüş, isimlendirmeyi bir teşbihe bağlamaktadır.

Burada konunun izahı açısından bir örnek daha vermek uygun olacaktır. Kurtubî fecrin ip olarak isimlendirilmesini beyazlığın ip gibi uzanmasına bağlar. Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın (ö. 8/630?)

“الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ ضَوْءُ الصُّبْحِ مُنْفَلِقٌ ... وَالْحَيْطُ الْأَسْوَدُ جُنْحُ اللَّيْلِ مَكْتُومٌ”

“Beyaz iplik sabahın yaran ışığıdır... Siyah iplik ise gecenin gizli kısmıdır”

beytini⁸² paylaşır ve bu ibarelerde rengi anlattığını söyler. Arapların iplik anlamına gelen الْحَيْطُ kelimesine beyaz anlamını verdiklerini de söylemiştir.⁸³

Müfessir (Enbiya Suresi 104. Ayet) “السَّجَلُ” (karşılıklı yazışma) kelimesinin aslının السَّجَلُ ve الْمَسَاجِلَةُ lafzından müştak olduğunu belirtip bu kelimenin aslında kova anlamına geldiğini ifade eder. سَاجَلْتُ الرَّجُلَ cümlesinin karşılıklı iki kişinin kovayı çekmesi anlamında olduğunu belirtir. Kurtubî bu şekilde bir isimlendirmenin olmasının bu kovanın karşılıklı çekilişinden istiâre edilerek elde edildiğini zikreder.⁸⁴ Görüldüğü üzere bu örnekte de isimlendirmeye esas olan sebep istiâredir.

Semûd kavmine gönderilmiş deveyi kesen kişi olarak Kurtubî Kudar b. Sâlif ismini zikreder. Arapça kasabın⁸⁵ “kudar” olarak isimlendirmesini de Kudar b. Sâlif'e bağlar. Yani müellif tarihî bir kişilik sebebi ile bu isimlendirmenin oluştuğunu aktarır.⁸⁶

Sonuç

İmam Kurtubî tefsirde Kur'an'da yer alan kelimeleri bir sözlükbilimci yöntemi ile ele almıştır. Bu sebeple tefsirin en güçlü filolojik özelliklerinden biri kelime tahlilleri olmuştur. Bu tahlilleri yaparken kelimelerin başka dilden gelip gelmediklerini, Arap dilinin lehçeleri ile ilgili yönlerini, kural dışı kullanımları ve lafız-anlam ilişkilerini aktarmıştır.

81 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 8: 290.

82 Divanında beytin son kelimesi مَكْتُومٌ şeklindedir: Ümeyye b. Ebi's-Salt, *Divan (Hayatuhu ve Şi'ruhu)*, thk. Behcet Abdilgaffur el-Hadîsî, (Abu Dabi: Hey'eti Abu Dabi li's-Sekâfe ve't-Turâs, 2009), 277.

83 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3: 196-197.

84 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 14: 296-297.

85 Cevherî, *Sihâh*, 2: 787.

86 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 20: 97.

Müellif lafızların anlamlarını işlediği yerlerde lafız ve anlam ilişkisi içerisinde değerlendirilen eş anlamlılık, eş seslilik, zıt anlamlılık ve ezdâdı ele almıştır. O, bunu yaparken farklı amaçlar taşımıştır. Bu amaçlardan ilki konu edilen lafız anlamının daha iyi anlaşılmasıdır. Zira bu amacı eş anlamlılık ve zıt anlamlılığı ele aldığı yerlerde tespit edilmiştir. İkinci amacı ise; kelime hakkında Kur'an'da ifade ettiği anlamına ilaveten bilgiler vermek olmuştur. Bu bağlamda değerlendirilmesi mümkün durumlar da onun eş seslilik ve ezdâd konusunda aktardığı bilgilerde görülmüştür. İkinci amacı Kurtubî'nin lügat konusunda bir sözlükbilimci olarak tefsirde konuları işlediğini kanıtlamıştır.

Bu konuların yanı sıra müellif, sistemleşen vaz' ilminin önemli konusu olan müphem lafızların vaz'ı konusunda görüşlerini belirtmiş ve bu lafızların genel durumlarında özel anlamlara gelmeleri hakkında analizler yapmıştır. Kanımızca bu değerlendirmeler vaz' olgusunun merkeze alınarak işlendiği dönemin öncesinde olması hasebiyle kıymetlidir. Kurtubî müphem lafızların anlamlarını aynı zamanda buldukları terkiplerde incelemiştir.

Tefsirin birçok yerinde şahit olunabileceği üzere, müfessir kelimelerin neden ifade ettikleri anlamı ihtiva ettiklerini birtakım ilişkiler ile ortaya koymuştur. Bu sunulan ilişkilerden bizim tespit ettiklerimiz şu şekildedir: eylem, sıfat, alet, mekân, örf, şeriat, teşbîh, isitiâre ve tarih. Bilindiği üzere örf ve şeriat da lafızların vaz'ının sebeplerinden ikisidir. Bu detaylı ve kapsamlı analizler müellifin kelimelerin anlamları üzerinde yoğunlaştığını ve bu konuya önem verdiğini göstermiştir. Ayrıca bu ilişkileri açığa çıkarmak bu bağlamda zihinsel bir çalışma sürecinin sonucudur.

Kaynakça

- el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mek-tebetü'l-Hancı, 1997.
- Bolay, M. Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâb. *es-Sihâh Tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdülgaffur Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987.
- el-Cürçânî, Abdülkahir. *Delâilü'l-i'câz*. Kahire: Matbaatü'l-Meydanî, 1992.
- Çelebi, Muharrem. "Ezdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, h. 1381.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ezdâd*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 1987.

- Fazlıoğlu, Şükran. "Vaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 576-588. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ferezdzak, *Divânu'l-Ferezdzak*. ed. Ali Fâur. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiye, 1987.
- Gündüzöz, Soner. "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. ed. İsmail Güler. 23-66. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İshâk es-Sikkît. *İslâhu'l-Mantık*. thk. Muhammed Murib. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Yy: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, ts.
- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî Ebü'l-Hüseyn. *es-Sâhibî fî fikhî'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiye, 1997.
- İbn Fâris. *Mücmelü'l-luga*. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetür-Risale, 1986.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdillâh b. Mesleme ed-Dînevîrî. *eş-Şî'r ve ş-şu'arâ'*. Kahire: Dâru'l-Hadis, h. 1423.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini'ş-şî'r ve âdâbihi ve nakdihi*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- İmil Bedî' Ya'kub. *el-Mu'cemu'l-mufassal fî şevâhidil-lugati'l-arabî*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiye, 1996.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinü limâ tazammenehü mine's-Sünneti ve âyi'l-Furkân*. thk. Abdullâh b. Abdî'l-Muhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetür-Risale, 2006.
- el-Kurtubî. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1997-2000.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunus el-Murâdî. *İ'râbü'l-Kur'ân*. thk. Abdül-münim Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiye, ts.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarihi)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiye, 1987.
- Sîbeveyhi. *el-Kitab*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988.
- Ümeyye b. Ebî's-Salt. *Divan (Hayatuhu ve Şîruhu)*. Thk. Behcet Abdilgaffur el-Hadisî. Abu Dabi: Hey'eti Abu Dabi li's-Sekâfe ve't-Turâs, 2009.
- Vâfi, Ali 'Abdulvâhid. *Fikhu'l-Luga*. Kahire: Dâr Nahdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1988.
- Yıldırım, Abdullâh. "Vaz' İlimi". *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. Ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, 425-551.